

Boekbespreking

Politiek begrensde sociologie: Elchardus ge-reset

Trudie Knijn Universiteit Utrecht
g.c.m.knijns@uu.nl

Mark Elchardus (2021) *Reset. Over identiteit, gemeenschap en democratie*. Aalter: Ertzberg. 608 pagina's, € 39,95, ISBN 9789464369007.

In zijn boek *De Dramademocratie* (2002) schetste de Vlaamse cultuursocioloog Mark Elchardus de huidige samenleving als een laatkapitalistische mediageregeerde symbolische samenleving. In deze samenleving gaat volkspopulisme hand in hand met allerindividueelst individualisme; twee tendensen die de samenleving uiteindelijk ondermijnen. Nu, twintig jaar later, bekent hij zich tot het volkspopulisme. In zijn meest recente boek *Reset*¹ stelt hij vast dat dat er maar één bevredigende uitweg voor de hedendaagse samenleving is, namelijk herstel van volkssoevereiniteit. In zijn woorden: 'Het Volk, met hoofdletter, is de soeverein, de enige legitieme bron van wet' (p. 316). Waarom dat zo is en wat de consequenties daarvan zijn, wordt in *Reset* uitgebreid behandeld.

Reset is een kwantitatief en kwalitatief impo-
nerend, ruim zeshonderd pagina's tellend boekwerk
waarin de emeritus-hoogleraar sociologie van de Vrije
Universiteit Brussel zich buigt over de spanningsver-
houding tussen het filosofisch gedachtengoed van het
communautarisme en het liberalisme. Via een rijk ar-
senaal aan wetenschappelijke bronnen, klassieke tek-
sten, literaire uitweidingen, mediabeschouwingen en
anekdotes uit heden en verleden vertaalt de auteur die
spanningsverhouding uiteindelijk in de tegenstelling
tussen de homogene natiestaat van het Volk enerzijds
en de neoliberale economie anderzijds. In die vertaling

¹ Overigens blijft onduidelijk of de titel verwijst naar *The Great Reset* van WEF-voorzitter Klaus Schwab of naar het complotdenken dat daarop volgde.

loopt de trein volledig uit de wissel, maar het spoor daarnaar toe is minstens zo verwonderlijk.

Wat Elchardus in zijn introductie zegt te beogen is het – in het licht van dekolonisering en opkomende nieuwe wereldmachten – heroverwegen van onze westerse uitgangspunten: humanisme, individualisme en faustianisme. Humanisme en individualisme mogen echter niet ongebreideld tieren en moeten beperkt worden door goedkeuring van de volksgemeenschap. Bescherming van individuele mensenrechten op humanistische gronden is voor hem uit den boze, omdat dat niet het beoogde effect heeft, maar vooral omdat het de volkssoevereiniteit ondermijnt. Ook het faustianisme, de dominantie van de mens over de natuur via de wetenschap, moet worden beteugeld. Met dit begrip verwijst Elchardus naar een van zijn inspiratiebronnen, Spenglers *Ondergang van het Avondland* (2017 [1918/1922]). Deze in conservatieve kringen populaire cultuurgeschiedenis, wijst de lezer er op dat de westerse democratie gedoemd is ten onder te gaan. Toch noemt Elchardus *Reset* een ‘schaamteloos optimistisch’ boek omdat het de problemen duidelijk aanwijst en effectieve oplossingen voorstelt waarvoor een breed draagvlak is onder de bevolking. We zullen het zien.

In de kortst mogelijke samenvatting komt de essentie van wat Elchardus in *Reset* beargumenteert op het volgende neer: een samenleving kan alleen bestaan op basis van een homogene identiteit, die identiteit kan alleen ontleend worden aan de aard van die samenleving (de natie) zelf, die op haar beurt alleen bepaald kan worden door degenen die haar van oorsprong bevolken, het Volk. Voor mij als socioloog is dat een verbijsterende redenering. Verbijsterend vanwege de politiek-ideologische lading die ruimschoots in politieke tijdschriften is besproken, en niet altijd met lof.² Maar ook verbijsterend omdat de argumentatie en de conclusie van het boek ver af staan van hedendaagse sociologische inzichten, hetgeen me tot de conclusie doet komen dat een recensie van dit boek eigenlijk helemaal niet in dit sociologisch tijdschrift past.

Toch kunnen we er niet omheen dat Elchardus, een in Nederland en Vlaanderen wereldberoemd cultuursocioloog, een verdienstelijke *Sociologie. Een Inleiding* schreef, ook al was die, in lijn met de mainstream-sociologie, volledig op witte mannen gebaseerd. Velen waardeerden ook zijn nevenactiviteiten voor de Vlaamse socialisten, de Nederlandse Partij van de Arbeid (PvdA) en haar Wiardi Beckman Stichting en het Vlaamse Nationaal Verbond van de Socialistische Mutualiteiten (NVSM)³, met name als hij daar zijn bezwaren tegen het neoliberalisme kenbaar maakte. Die bezwaren heeft hij nog steeds en nu heeft hij ook een oplossing.

In deel één van het boek wordt de basis gelegd voor het kernprobleem van *Reset*; het a-sociologische uitgangspunt dat mensen een vaste, onveranderlijke identiteit moeten hebben. Dat zou zo zijn:

² Onder andere: Tobback (2021); Van Samang (2022); Loobuyck (2022).

³ DE NVSM is de groepering van zeven socialistische ziekenfondsen in België.

Gewoon omdat het samenleven nagenoeg onmogelijk zou worden zonder persoonlijke verantwoordelijkheid en omdat persoonlijke verantwoordelijkheid onmogelijk is zonder vaste identiteit. [...] De onveranderlijke identiteit [...] maakt samenleven mogelijk, omdat zij persoonlijke verantwoordelijkheid en sociale controle mogelijk maakt. (p. 27)

Die constatering is zo bezijden de huidige stand van zaken in de sociale wetenschappen waarin individuen beschouwd worden als bestaande uit meervoudige identiteiten, dat Elchardus wel met heel sterke argumenten moet komen om zijn logica overeind te houden.

Welnu, hij legt in vier opeenvolgende hoofdstukken uit dat onze identiteit bestaat uit vier elementen: lichaam, persoonlijkheidskenmerken, biografie en lidmaatschap van collectiviteiten. Hoe daar een vaste onveranderlijke identiteit van te maken is een hele breinbreker maar de auteur past een kunstgreep toe. Enerzijds is er klein, zinloos persoonlijk identiteitsstreven dat hij identitair particularisme noemt (p. 121), gebaseerd op onderzoek naar het lichaam (genetische kennis) en persoonlijkheid (psychologie en neurologie). Zulke kennis leidt ertoe dat het individu zich boven de samenleving stelt, veel therapie nodig heeft en uiteindelijk via institutionalisering van controlerende macht onderworpen wordt aan *surveillance*. Dat werkt dus niet in het streven naar een positieve vaste identiteit. Wat de samenleving nodig heeft is een verbindende grote, stabiele, collectieve identiteit. Dat zouden religie en klasse kunnen zijn, ware het niet dat die hebben afgedaan omdat Europa te seculier is geworden en klasse geen begrip meer is waar linkse denkers, laat staan politici, het over eens kunnen worden. In twaalf bladzijden legt de voormalig huisideoloog van de Nederlandse en Vlaamse sociaaldemocraten uit wat de vergissingen van hem en zijn partijen zijn geweest ten aanzien van het neoliberalisme en buigt hij met de Deense sociaaldemocraten naar extreem nationalisme. Wat nodig is, is duidelijke 'gemeenschapsafbakening en een (zeer) streng migratie- en integratiebeleid' (p.194). De natie en het volk zegevieren: 'Op dit continent rest als grote, levensvatbare, mobiliserende collectieve identiteit vandaag de dag enkel nog natie en nationalisme' (p. 165). In drie stappen klaar: een samenleving behoeft mensen met vaste identiteiten, die daarop kunnen worden aangesproken en de enige identiteit die houvast biedt is de nationale identiteit. Natiestaten hebben nationalistinnen nodig.

Waarom dat zo is blijkt uit deel drie en vier van *Reset*. In zijn commentaar op het kapitalisme en het neoliberalisme toont Elchardus zich vooral de cultuursocioloog met weinig oog voor de politiek-economische theorie en praktijk. In het verlengde van zijn fundamentele afwijzing van de neoliberale globalisering die inderdaad samenlevingen ondermijnt, ecologisch vernietigend is en financieel amoreel gedrag belooft (p. 187), laat hij ook zijn teleurstelling in de sociaaldemocratische reactie blijken. De sociaaldemocraten zijn vooral bezig met 'identitair particularisme, open grenzen en laksheid inzake illegaliteit en integratie in plaats van met de macht

van de gewone werkende mensen en bescherming van hun gemeenschap' (p. 195). Maar hoewel meer politiek-economisch georiënteerde auteurs zoals Stiglitz, Piketty, Mazzucato en Raworth wel worden geciteerd als critici van het neoliberalisme, laat Elchardus hun voorstellen ter beteugeling van het neoliberale globalistische kapitalisme links liggen. Blijkbaar passen hun natie-overstijgende voorstellen voor belastingheffing, sociale investeringen of vereffening van aangebrachte schade aan mens, milieu en samenleving niet goed bij wat het volk prefereert. Hij hecht meer waarde aan stemgedrag, gevoelens, percepties, angsten en opvattingen van de bevolking die 'ging stemmen op partijen die willen beschermen, eigenheid en identiteit willen verdedigen, die pleiten voor de soevereiniteit van de natiestaat' (p. 193). Daarmee negeert hij dat het juist de regeringen en bevolkingen van natiestaten – en niet alleen die van Polen en Hongarije – zijn die weigeren de EU een groter mandaat te geven om multinationals te beteugelen, klimaatproblemen aan te pakken en sociale voorzieningen op elkaar af te stemmen.

Hoe zijn die gemeenschapsgrenzen te bewaken en is homogenisering wel te bereiken volgens Elchardus? Wat moet dus het communautaire antwoord op het neoliberalisme zijn? Hij bekent zich tot de Tegenverlichting waarin een communautaire democratie bepleit wordt. Elchardus meent dat in zo'n samenleving een grote mate van individuele vrijheid kan bestaan in een hechte op nationale identiteit gebaseerde gemeenschap. Voorwaar een grandioze opgave want die gemeenschap op zijn beurt wordt gekenmerkt 'door sterke gevoelens van lotsverbondenheid, solidariteit en verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar' (p. 535). En blijkbaar kan dat alleen in een homogene natiestaat want de Europese gemeenschap is daarvoor te divers en te diffuus. Bovendien stelt Elchardus dat de EU tendeert naar dictatuur van rechters en bureaucraten, veel te tolerant is tegenover migranten en zich via het Europese Hof bemoeit met mensenrechten, soms zelfs tegen de wil van bevolkingen, zoals die in Polen of Hongarije, in. Om die reden stelt Elchardus voor dat uitspraken van het Europese Hof over mensenrechten voorgelegd moeten worden aan wat hij noemt een 'volksberoep', 'in de zin dat de nationale wetgever bij tweederdemeerderheid kan beslissen een vonnis naast zich neer te leggen' (p. 462). Maar nu lopen we op de zaken vooruit. Dat individuele rechten en persoonlijke ontwikkeling danig in de knel kunnen komen in gemeenschappen komt blijkbaar niet in hem op noch dat het wel erg intolerant is om zelf een homogene gemeenschap te willen vormen maar dat 'anderen' niet toe te staan. Dat de EU te weinig doet aan sociale rechten van arbeidsmigranten omdat de natiestaten zo iets verhinderen, en om die reden ook geen sociaal beleid kan voeren, staat Elchardus echter niet tegen. Voor mij als Nederlandse recensent is het ten slotte onbegrijpelijk dat hij op geen enkele bladzijde in het boek stilstaat bij zijn eigen tot op het bot verdeelde België. Doorheen het hele werk is het nagenoeg onmogelijk om zijn homogene nationale gemeenschap los te denken van een linguïstisch, religieus en etnisch homogeen Vlaanderen.

Het logisch gevolg van zijn hierboven weergegeven redematies is dat er weinig overblijft van het door Elchardus toch als Europese – of westerse – kernwaarde beschouwde individualisme. Deze dient volgens hem beteugeld te worden door de volkssoevereiniteit, en zeker niet door juristen te worden gereguleerd. Als de beperking van individuele vrijheid van vrouwen, seksuele, religieuze of etnische minderheden of van migranten door juristen wordt gecodificeerd ontstaat wat hij noemt ‘juristocratie’ (p. 409 e.v.). Mensenrechten zijn volgens hem een liberale uitvinding want bevorderen vaak posities van minderheden en zijn daarmee in strijd met het ‘gelijkheidsbeginsel’. Daarom moeten de EU, het Europese Hof voor de Rechten van de Mens en de Europese Commissie zich ook niet bemoeien met beslissingen van Polen of Hongarije inzake rechtsstatelijkheid, migratie of vrouwenrechten. Als in die landen individuele rechten geschonden wordt in naam van het Volk, dan is dat voor hun rekening en niet een kwestie voor het Europese Hof.

Ondanks de enorme reeks voorbeelden, incidenten, verdragsteksten, alsook romancitaten, filosofische uitweidingen, onderzoeksresultaten en verwijzingen naar werk van collegae, verantwoord in twintig pagina’s bibliografie en dertig pagina’s eindnoten, lukt het Elchardus niet een zinvol en overtuigend betoog op te bouwen. Eerder is sprake van een teleologisch betoog waarvan de uitkomst, namelijk de Volkssoevereiniteit, bij voorbaat vaststaat. Om dat doel aannemelijk te maken heeft de auteur het nodig om zeer selectief te winkelen in de boekenkast van de wereldgeschiedenis. In het ingewikkelde debat over de verhouding tussen rechtspraak, politiek en wetgeving ontleent Elchardus het begrip ‘juristocratie’ aan het werk van Hirschl (2004), die de ontwikkeling van constitutioneel recht bestudeerde in Canada, Israël, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. Op deze zo verschillende casestudies baseert Hirschl – en met hem Elchardus – de conclusie dat de invoering van juridische toetsing van wetgeving vooral dient ter behartiging van de belangen van elites die een niet-democratische machtswisseling vrezen. Voorwaar een eigenaardige conclusie voor Canada en Nieuw-Zeeland waar geen machtswisseling te bespeuren is, een bizarre conclusie voor Israël waar rechters alle moeite hebben de democratie te beschermen tegen een rabiate religieuze minderheid en een verderfelijke conclusie voor Zuid-Afrika waar men met de meest vooruitstrevende constitutie ter wereld – weliswaar tevergeefs – geprobeerd heeft de rechten van de onderdrukte meerderheid na Apartheid te garanderen. Elchardus heeft Hirschls werk echter nodig om de aanbeveling te doen om het primaat van de politiek te herstellen door het parlement te laten beslissen over rechterlijke uitspraken inzake (trans)nationaal recht en grondwettelijke kwesties (p. 432).

Zo blijkt het voortdurend nodig en nogal vermoeiend om de onderbouwing van de argumentatie te controleren en telkens weer met een kluitje het riet in te worden gestuurd. Op pagina 543 lezen we: ‘Etnische verdeeldheid heeft volgens de meeste onderzoeken – ik steun hiervoor zover mogelijk op landenvergelijkend en longitu-

dinaal onderzoek – een negatieve impact op die drie criteria.’ De drie criteria zijn geweld, armoede en een doeltreffende overheid. De twee eindnoten die ons moeten verduidelijken welke ‘landenvergelijkende en longitudinale’ onderzoeken onderbouwen dat etnische verdeeldheid zulke negatieve effecten heeft verwijzen naar zeven onderzoeken waarvan er vijf louter betrekking hebben op Afrikaanse landen waar men nog steeds in een proces van dekolonisatie verwickeld is, één op zich nog herstellende post-Sovjetlanden in Europa en Azië, en slechts één op enkele westerse landen die vergeleken worden met ruim negentig landen in andere werelddelen.

‘Ik heb gearzeld om dit boek te schrijven. Ik verwachtte dat ik er een aantal vrienden door zou verliezen’, zo luidt de eerste zin van het dankwoord van *Reset*. Had hij maar wat langer gearzeld. Niet alleen omdat dit boek hem inderdaad vrienden heeft gekost. Maar vooral omdat het spijtig is dat Elchardus er niet in slaagt om zijn omgevallen boekenkast tot een coherent betoog over de gemeenschapsdenken en liberalisme te verwerken en ons nu vooral een jammerlijk betoog over etnische homogenisering, volkssoevereiniteit en identitair – in dit geval Vlaams – nationalisme opdist, uitgebracht door een recent opgerichte uitgeverij waarvan de oprichter geen onbekende is in Vlaams-nationalistische kringen. Op pagina 301 concludeert hij: ‘Als grenzen en homogenisering falen, resten repressie en geweld’, wat me onwillekeurig en van de weeromstuit terugbracht naar een periode waarin gepoogd werd via homogenisering nieuwe grenzen te creëren. Dat lukte niet zonder voortdurende schermutselingen aan de grenzen en repressie van binnenlandse diversiteit. Vijftig jaar geleden verscheen *Het Verdriet van België* waarin Hugo Claus beschreef hoe het Vlaamse volk zich uit onwetendheid en angst voor het ‘vreemde’ aangetrokken voelde tot een soort Vlaams-Diets nationalisme. Mark Elchardus is niet onwetend, wel angstig. En dat blijkt een slecht raadgever.

Literatuur

- Hirschl R (2004) *Towards Juristocracy. The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Loobuyck P (2022) Mark Elchardus: *Reset*. Over identiteit, gemeenschap en democratie. *Knack*, 8 januari, <https://www.knack.be/nieuws/in-reset-botsen-we-op-de-filosofische-grenzen-van-elchardus-gemeenschapsdenken/> (bekeken op 12 juni 2023).
- Spengler O (2017 [1918/1922]) *Ondergang van het Avondland*. Amsterdam: Boom.
- Tobback L (2021) *Reset*. De too big shift van Mark Elchardus. *Samenleving & Politiek*, 28(9): 62–65.
- Van Samang F (2022) Mark Elchardus: *Reset*. Over identiteit, gemeenschap en democratie. *BOEKEN*, 1 (januari), https://mappalibri.be/?navigatieid=61&recensieid=9487&via_navigatieid=21 (bekeken op 12 juni 2023).

Over de auteur

Trudie Knijn is emeritus professor Interdisciplinaire Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Ze was visiting professor aan de Universiteit van Johannesburg, Zuid-Afrika en medevoorzitter van ESPAnet. Haar onderzoeksveld betreft vergelijkende studies van beleid en praktijken van gender en familie, de evaluatie van verzorgingsstaat interventies, sociale burgerschapsrechten, solidariteit en rechtvaardigheid in Europa. Enkele van haar (co-edited) boeken zijn: *Work, Family Policy and the Transition to Adulthood in Europe* (2012), *Work and Care under Pressure: Care Arrangements in Europe* (2013), *Gender and Generational Division in EU citizenship*, (2018), *Moving Beyond Barriers: Prospects for EU Citizenship?* (2018), *Justice and Vulnerability in Europe. An Interdisciplinary Approach* (2020) en *Streng maar Onrechtvaardig* (2020).